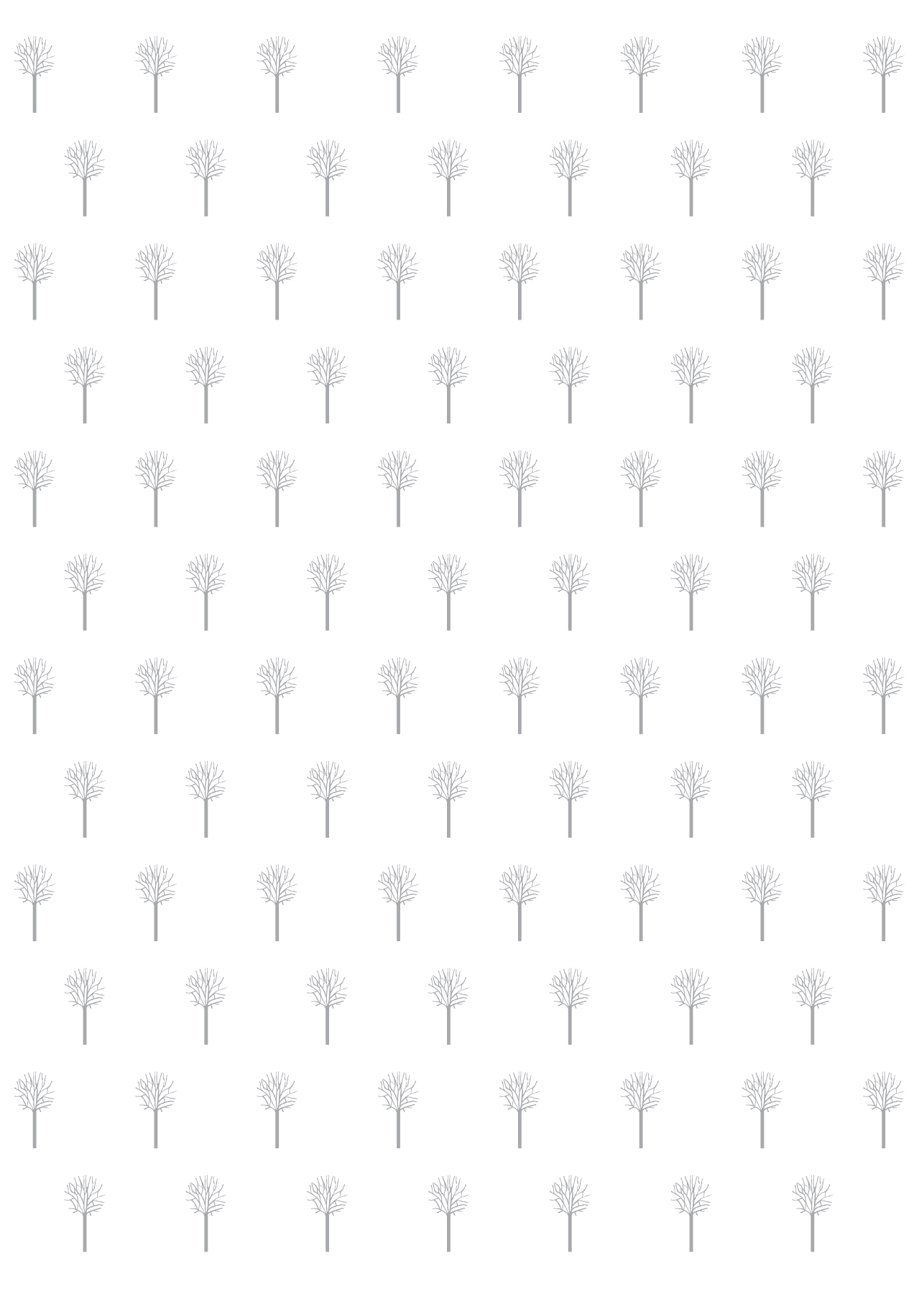

DENYS PILIPOWICZ

SKOWORODIANA
POLSKIE

SKOWORODIANA
POLSKIE

DENYS PILIPOWICZ

SKOWORODIANA POLSKIE

Recepcja myśli filozoficznej
i twórczości literackiej
Hryhorija Skoworody
w Polsce

Kraków 2022

Denys Pilipowicz

Uniwersytet Jagielloński, Kraków, Polska

 <https://orcid.org/0000-0002-4388-2707>

 denys.pilipowicz@uj.edu.pl

© Copyright by Denys Pilipowicz, 2022

Recenzenci

prof. dr hab. Jarosław Poliszczuk, prof. dr hab. Ihor Isichenko

Opracowanie redakcyjne

Irena Gubernat

Projekt okładki

Paweł Sepielak

ISBN 978-83-8138-828-3 (druk)

ISBN 978-83-8138-829-0 (on-line, pdf)

<https://doi.org/10.12797/9788381388290>

Na okładce wykorzystano obraz *Skowroda*, autor Ihor Romanko (Lwów)

Publikacja dofinansowana przez Wydział Studiów Międzynarodowych i Politycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego

WYDAWNICTWO KSIĘGARNIA AKADEMICKA

ul. św. Anny 6, 31-008 Kraków

tel.: 12 421-13-87; 12 431-27-43

e-mail: publishing@akademicka.pl

<https://akademicka.pl>

SPIS TREŚCI

Wstęp	9
ROZDZIAŁ 1	
Syntezy historycznoliterackie końca XIX – pierwszej połowy XX w.	15
1.1. Adam Honory Kirkor – <i>O literaturze pobratymczych narodów słowiańskich</i>	15
1.2. Iwan Franko – <i>Charakterystyka literatury ruskiej XVI-XVIII w.</i>	21
1.3. Józef Tretiak – <i>Dawna poezja ruska i polemika wokółtunijna.</i>	29
1.4. Bohdan Łepki – <i>Zarys literatury ukraińskiej</i>	35
ROZDZIAŁ 2	
Początki refleksji filozoficznej.	39
2.1. Iwan Mirczuk – Skoworoda w świetle idei filozofii narodowej	39
2.2. Jarosław Ulwański – Skoworoda – filozof panteista	47
2.3. Dmytro Czyżewski – Skoworoda – mistyk	53
2.4. Czesław Jastrzębiec-Kozłowski – Skoworoda – filozof bez systemu	79
ROZDZIAŁ 3	
Skoworoda w powojennej slawistyce	83
3.1. Ryszard Łużny – filozoficzno-religijny wymiar twórczości Skoworody	83
3.2. Wiesław Witkowski – o języku dzieł Skoworody.	93
3.3. Iwan Iwanio i Wołodmyr Szyrkaruk – humanistyczna filozofia Skoworody . . .	101
ROZDZIAŁ 4	
Skoworodoznawstwo w Polsce po 1991 r.	109
4.1. Roland Pietsch – o mistyce i metafizyce u Skoworody	109
4.2. Włodzimierz Mokry – filozofia religijna Skoworody	111
4.3. Denys Pilipowicz – filozofia – teologia – mistyka Skoworody	115
4.4. Tatiana Studentowa – oniryzm w dziele Skoworody.	129
4.5. Irena Betko – dzieło Skoworody w świetle psychologii głębi	131
4.6. s. Teresa Obolevitch – Skoworoda i Hildegarda z Bingen	136
4.7. Michał Tadeusz Handzel – panenteistyczna filozofia Skoworody	138
4.8. Pavlo Snopkov – myśl Skoworody w ujęciu psychologicznym	152
ROZDZIAŁ 5	
Skoworoda w tłumaczeniu.	169
Zakończenie	171
Bibliografia	175

ANEKS I

Antologia	183
Adam Honory Kirkor, <i>Literatura małoruska</i>	185
Józef Tretiak, <i>Rozdział IX. Skarga i Wszeński</i>	186
Iwan Mirczuk, <i>Filozof ukraiński H. Skoworoda</i>	187
Bohdan Łepki, <i>Kronikarstwo. Kroniki, kroniczki i pamiętniki kozackie. Skoworoda...</i> <i>Na przełomie</i>	189
Jarosław Ulwański, <i>Filozofia G.S. Skoworody</i>	191
Zygmunt Mazur, <i>Grzegorz Skoworoda (1722-1794)</i>	227
E.K. [Edward Kark, właśc. Jewhen Małaniuk], <i>Jeszcze o Grzegorzu Skoworodzie</i>	233
Czesław Jastrzębiec-Kozłowski, <i>Grzegorz Skoworoda, myśliciel ukraiński</i>	234
Ryszard Łużny, <i>Grzegorz Skoworoda, czyli sacrum w literaturze Ukraińców</i>	253
Ryszard Łużny, <i>Grzegorza Skoworody, ostatniego przedstawiciela wschodniosłowiańskiego</i> <i>baroku, „poesis sacra”</i>	265
Iwan Iwanio, Wołodymyr Szynkaruk, <i>Wielki ukraiński humanista i filozof. W 250 rocznicę</i> <i>urodzin Grigorija Skoworody</i>	272
Wiesław Witkowski, <i>Czy Skoworoda pisał mieszaniną języka starocerkiewnego, rosyjskiego</i> <i>i ukraińskiego?</i>	288
Roland Pietsch, <i>O mistyce i metafizyce u Hryhorija Skoworody</i>	305
Włodzimierz Mokry, <i>Hryhorija Skoworody rozumienie Chrystusa jako idealnego – „praw-</i> <i>dziwego człowieka”</i>	316
Włodzimierz Mokry, <i>Idea wolności w rozumieniu Hryhorija Skoworody i Tarasa Szew-</i> <i>czenki</i>	323
Tatiana Studentowa, <i>Kiedy serce śpi. Semantyka snu w twórczości Hryhorija Skoworody</i> . . .	331
Irena Betko, <i>Człowiek w obliczu „Boga żywego”, czyli dwie koncepcje osobowości w utwo-</i> <i>rach poetyckich Hryhorija Skoworody i Iwana Franko</i>	339
Irena Betko, <i>Ukraiński Sokrates. Pomiędzy filozofią, mistyką a ezoteryzmem: interpretacja</i> <i>duchowej spuścizny Hryhorija Skoworody (1722-1794) jako problem epistemologiczny</i> . . .	349
s. Teresa Obolevitch, <i>Antropologia i sofiologia w twórczości Grzegorza Skoworody i Hilde-</i> <i>gardy z Bingen. Analiza porównawcza</i>	361
ks. Jarosław Moskałyk, <i>Najważniejszy punkt odniesienia dla osoby i rzeczywistości stwo-</i> <i>rzonej według Hryhorija Skoworody (1722-1794)</i>	377
Denys Pilipowicz, <i>Filozoficzna refleksja na temat starości w literackiej spuściznie Hryhorija</i> <i>Skoworody</i>	388
Denys Pilipowicz, <i>Tożsamość filozofa. Przyczynek do tematu Skoworoda i Ukraina</i> . . .	399
<i>Hryhorij Skoworoda. Filozofia ukraińska, Anton Marczyński rozmawia z Myroslawem</i> <i>Popowyczem</i>	413
<i>„Mądrość wewnętrzna” Paisjusza Wełyczkowskiego, Anton Marczyński rozmawia z Andri-</i> <i>jem Okarą</i>	420
Michał T. Handzel, <i>Wprowadzenie do lektury tekstu: Hryhorij Skoworoda, Obudziwszy się,</i> <i>ujrzeli Jego chwałę</i>	424

Hryhorij S. Skoworoda, <i>Obudziwszy się, ujrzeli Jego chwałę</i>	429
Hryhorij S. Skoworoda, <i>Pieśń XVIII z cyklu „Ogród pieśni nabożnych”</i>	436
ANEKS II	
Bibliografia prac skoworodoznawczych opublikowanych w Polsce	437
Nota edytorska	451
Streszczenie	453
Summary	455
Indeks osób i postaci	457

WSTĘP

Przypadająca w tym roku 300. rocznica urodzin ukraińskiego myśliciela i poety Hryhorija Sawycza Skoworody skłania do podjęcia refleksji natury ogólniejszej na temat jego twórczej spuścizny, rodzi też potrzebę podsumowania i przypomnienia zarówno samej postaci filozofa, jak i tego, co do tej pory o nim powiedziano, w jaki sposób interpretowano jego myśli. Swoją dorobek w tym zakresie posiada również polska nauka, a ten symboliczny moment jest najlepszą okazją, by pokusić się o próbę nakreślenia szerszego obrazu polskiej tradycji skoworodoznawczej. Prezentowana praca ma więc rocznicowy charakter i jest wynikiem niekłamanego wieloletniego zainteresowania Skoworodą jako nietuzinkową postacią w ukraińskiej kulturze XVIII w. oraz jego jedyną w swoim rodzaju twórczością filozoficzną. Jest również próbą namysłu nad tradycją skoworodoznawstwa w Polsce, co jak się okazuje, również ma swój symboliczny, rocznicowy wymiar; w 2024 r. minie 150 lat od pierwszej znanej mi wzmianki na temat Skoworody w polskiej historiografii¹.

Wyjątkowość Skoworody przejawia się już na płaszczyźnie biografii, która stanowiła odzwierciedlenie jego filozofii i niejednokrotnie inicjowała refleksję naukową². Urodził się w 1722 r. w miasteczku Czornuchy w rodzinie o tradycjach kozackich. Jako utalentowany chłopiec ukończył szkołę czteroletnią dla diaków, a potem wyjechał do Kijowa, gdzie w 1734 r. wstąpił do Akademii Kijowsko-Mohylańskiej. W 1741 r. musiał przerwać naukę. Jako zdolny śpiewak Skoworoda został wysłany na dwór carski w Petersburgu, gdzie śpiewał w chórze utworzonym na okazję koronacji carycy Elżbiety. W 1744 r. powrócił na krótko do Kijowa, by kontynuować naukę z mianem „придворного уставника”, co było związane z przyjazdem do Kijowa dworu carskiego. Na lata 1745-1750 przypada okres niezwykle istotny z perspektywy kształtowania jego biografii intelektualnej. Został włączony do misji węgierskiej generała majora Fiodora Wysznewskiego, odpowiedzialnego za dostarczanie z Tokaju wina na carski dwór w Petersburgu. Rolą Skoworody była natomiast pomoc w charakterze śpiewaka (kantora) cerkwi w Tokaju. Leonid Machnoweć, charakteryzując relacje Skoworody z Wysznewskim, podkreślał wymiar intelektualny. Młody student, prócz zdolności wokalnych, był czytany i elokwentnym rozmówcą i poliglotą, co niewątpliwie czyniło go ciekawym towarzyszem podróży. W trakcie tej misji Skoworoda odwiedził Wiedeń, Offen, Presburg (Bratysławę), prawdopodobnie również Polskę, Francję i Włochy. Machnoweć wysnuł nawet

¹ A. Kirkor, *O literaturze pobratymczych narodów słowiańskich. Odczyty publiczne w Muzeum Techniczno-Przemysłowym w Krakowie*, Kraków 1874, s. 60.

² Szkic biograficzny został oparty na pracach M. Kowaleńskiego, zob. Г.С. Сковорода, *Повне зібрання творів у двох томах*, т. 2, ред. В.І. Шинкарук [et al.], Київ 1973, s. 439-477, oraz Ł. Machnowcia, zob. Л. Махновець, *Григорій Сковорода. Біографія*, Київ 1972.

przypuszczenie, że Skoworoda mógł uczyć się w Halle w Niemczech u Christiana Wollfa³. Po śmierci Wyszniewskiego w 1749 r. Hryhorij powrócił do Kijowa, a stamtąd do Perejasławia, gdzie objął stanowisko nauczyciela retoryki w miejscowym seminarium duchownym. Z powodu konfliktu z miejscowym biskupem Nikodemem Sribnyckim, wywołanego zbyt nowatorskim jak na skostniałe wyobrażenia miejscowych władz szkolnych podejściem do dydaktyki, został „bez chwały” wydalony z kolegium. W 1751 r. powrócił do Kijowa, aby dokończyć naukę w klasie teologii. Jego nauczycielem był znany ukraiński filozof Hryhorij Konyski. Jako wyróżniający się student w 1753 r. Skoworoda został wysłany w roli prywatnego nauczyciela do dziedzica Stefana Tomary do wsi Kawraj. Tam również popadł w konflikt z powodu rzekomej obrazy niezdolnego syna. Dwa lata później z Kalihrafem Krzyżanowskim odwiedził Moskwę, Troicko-Siergiejewską ławrę, którą kierował Fedor Łaszczewski. W listopadzie 1758 r. Skoworoda przeżywa oświecające doświadczenie oniryczne, które później stanie się podstawą do uznania go za mistyka. Na przełomie 1759 i 1760 r. na prośbę biskupa Joasafa Mytkewicza przyjął posadę nauczyciela w kolegium charkowskim. Na krótko opuszcza Charków, by powrócić tam w 1762 r. Na ten okres przypada jego znajomość z uzdolnionym uczniem Mychajłem Kowałyńskim, która przerodzi się z czasem w dożgonną przyjaźń. W 1764 r. obaj udają się do Kijowa. Po powrocie do Charkowa Skoworoda objął posadę nauczyciela etyki, jednak znów popadł w konflikt z biskupem Samuilem Mysławskim, swoim kolegą z Akademii Kijowsko-Mohylańskiej, który aktywnie wspierał carską politykę rusyfikacyjną w Ukrainie. W 1769 r. filozof odchodzi do wsi Hużwynśke (dobra rodziny Zembrowskich). Zamieszkał w domu z pasieką na skraju polany. W tym też czasie został oskarżony o herezję i manicheizm (jakoby miał potępiać spożywanie mięsa i wina). Ponieważ stronił od ludzi, przezwano go mizantropem. Choć dotychczasowe życie przepełnione było podróżami, od tego momentu Skoworoda świadomie podjął decyzję o odcięciu się od świata i obrał wędrowny styl życia, który później zaowocuje przydomkiem „wędrownego filozofa”. Zapraszany przez zachwyconych jego filozofią miejscowych ziemian pomieszkuje w ich majątkach na Słobodzkiej Ukrainie.

W 1770 r. z jednym z nich – Soszalskim, udał się w podróż do Kijowa, gdzie przeżył jedno z doświadczeń określanych mianem mistycznych. Daimonion, jego duch opiekuńczy, uprzedził go o zbliżającym się niebezpieczeństwie poprzez dojmujący zapach rozkładających się ciał ludzkich. Skoworoda w pośpiechu opuścił Kijów na dwa tygodnie przed wybuchem epidemii morowego powietrza. Ostatnie lata życia Skoworoda spędził w drodze. W 1794 r. przybył do wsi Chotietowo, by duchowo pocieszyć osamotnionego Kowałyńskiego. W drodze z Chotietowa zatrzymał się w Kursku. 29 października tego roku wskutek choroby Skoworoda umiera we wsi Iwaniwka. Kres życia Skoworody, podobnie jak całe jego życie, przyczynił się do utrwalenia mitu ukraińskiego

³ Л. Махновець, *op. cit.*, s. 48.

myśliciela. Przeczując śmierć, filozof zwrócił się z prośbą o wyrycie na nagrobku epitafrnej sentencji: „Świat próbował mnie złapać, ale nie pochwylił”.

Tradycja badań skoworodoznawczych w Polsce nie wzbudzała dotychczas zainteresowania badaczy. Ogólną charakterystykę zarysował do tej pory Roman Sapeńko, co ciekawe, w ramach większego projektu omówienia polskich badań nad filozofią rosyjską⁴. W wąskim zakresie uwagi na ten temat są obecne w pracach poświęconych badaniom nestora polskiej slawistyki wschodniej Ryszarda Łuźnego. Szerszego i bardziej pogłębionego omówienia dokonała Walentyna Sobol, odnotowując zarówno polskie wątki w biografii Skoworody (domniemany pobyt na Uniwersytecie w Krakowie), jak i charakteryzując polski dorobek skoworodoznawczy⁵.

Niestety nie ukazało się do tej pory polskojęzyczne opracowanie tego tematu, niniejsza praca jest więc pierwszą próbą szerokiego nakreślenia recepcji twórczości Skoworody w polskiej nauce w kontekście założeń metodologicznych, ideowych, koncepcji historiograficznych autorów. Badanie recepcji Skoworody w Polsce oraz związanego z tym dyskursu skoworodoznawczego rodzi kilka istotnych problemów. Ujawniają się one zarówno we wspomnianych powyżej pracach przeglądowych, jak i w pobieżnym przeglądzie dorobku skoworodoznawczego, który wykazuje aktywny udział ukraińskich uczonych w kształtowaniu polskiego dyskursu naukowego w tym zakresie. Biorąc pod uwagę fakt, że analiza obejmuje całokształt badań skoworodoznawczych, problemów może nastroczać również zasięg terytorialny. W momencie publikacji pierwszego z analizowanych tekstów Polska pozbawiona była państwowości, a w okresie dwudziestolecia międzywojennego odrodzone państwo polskie obejmowało tereny, do których pretensje wysuwali Ukraińcy i które po 1945 r. zostały włączone do ZSRR. Państwo polskie obejmowało więc swym zasięgiem zarówno Warszawę czy Kraków, jak i Lwów, z rozwiniętym odrębnym ukraińskim życiem społeczno-politycznym i naukowym, choć nie zamykającym się na polski dyskurs naukowy. Dlatego też podjęta w monografii analiza będzie skupiona nie tyle na przynależności narodowej autorów, co na kryterium językowym. Nieprzypadkowo tacy wybitni uczeni ukraińscy, jak Iwan Franko, Iwan Mirczuk, Bohdan Łepki właśnie przez polskojęzyczne prace świadomie włączali się i współtworzyli polski dyskurs naukowy, jednocześnie odgrywając istotną rolę w budowaniu ukraińskiej nauki⁶. Przyjęcie kryterium językowego pozwala włączyć do omówienia teksty Iwana Iwanio i Wołodymyra Szynkaruka oraz niemieckiego badacza Rolanda Pietscha, które w przekładzie na język polski zaistniały w polskim obiegu naukowym i przyczyniły się do rozwoju

⁴ R. Sapeńko, *К вопросу о польских исследованиях творчества Григория Саввича Сковороды*, [w:] *Polskie badania filozofii rosyjskiej. Przewodnik po literaturze*. Cz. 1, red. L. Kiejzik, J. Uglik, Warszawa 2009, s. 31-41.

⁵ В. Соболев, *Рецепція Григорія Сковороди в Польщі*, „Переяславські Сковородинівські студії” 2011, вип. 1, s. 111-123.

⁶ Z perspektywy filozoficznej gruntownie przedstawił to zagadnienie Stepan Ivanyk w monografii pt. *Filozofowie ukraińscy w Szkole Lwowsko-Warszawskiej*, Warszawa 2014.

skoworodoznawstwa w Polsce⁷. Od tej ogólnej zasady uczyniono dwa istotne wyjątki. Pierwszym jest omówienie monografii Dmytra Czyżewskiego napisanej po ukraińsku, ale opublikowanej w Warszawie, która do dziś stanowi jedno z podstawowych źródeł zarówno dla historyków literatury, jak i filozofii⁸. Drugi wyjątek odnosi się do opublikowanego w Polsce artykułu lubelskiego uczonego ukraińskiego pochodzenia Michała Łesiowa, którego analiza języka dzieł Skoworody została zestawiona z pracą krakowskiego językoznawcy Wiesława Witkowskiego dla nakreślenia dominujących stanowisk w tej problematyce⁹.

Integralną częścią prezentowanej monografii jest zawarty w dodatku wybór polskojęzycznych prac poświęconych twórczości Skoworody. Zastosowano w nim porządek chronologiczny, co dało możliwość uchwycenia rozwoju istotnych wątków w dyskursie skoworodoznawczym, zmian kierunków interpretacyjnych, odtworzenia polskiej tradycji badawczej w tym zakresie. Szczególną uwagę zwróciłem na teksty starsze, często niedostrzegane w polskiej nauce, a niekiedy całkowicie zapomniane. Tak jest w przypadku opracowania Jarosława Ulwańskiego nienotowanego w żadnej znanej mi pracy skoworodoznawczej, pomimo kompetentnie przeprowadzonej przez autora analizy¹⁰. Z powodu ograniczeń objętościowych antologia prezentuje notki, artykuły oraz nieliczne tłumaczenia dzieł Skoworody, nie uwzględnia jednak monografii, o które polskie skoworodoznawstwo wzbogaciło się w ostatnich latach¹¹. Pominięto również nieliczne teksty, na przedruk których nie udało się uzyskać zgody.

Zwieńczenie projektu stanowi pełna bibliografia prac skoworodoznawczych w układzie chronologicznym, rejestrująca wszystkie prace wydane w Polsce, które udało się do tej pory zlokalizować. Głównym kryterium zastosowanym przy opracowywaniu bibliografii było miejsce wydania poszczególnych prac, stąd pojawiają się tutaj teksty zarówno polskojęzyczne, jak i ukraińskojęzyczne opublikowane w Polsce, co mam nadzieję, będzie stanowić cenne źródło dla badaczy zainteresowanych twórczością Skoworody.

Zgromadzenie, prezentacja oraz analiza polskiego dorobku skoworodoznawczego nie byłyby możliwe bez życzliwej pomocy szeregu osób, którym chciałbym złożyć serdeczne podziękowania. Są to w pierwszej kolejności autorzy prac publikowanych

⁷ Analogiczne podejście zastosowali Roman Sapeńko i Walentyna Sobol, uwzględniając zarówno pracę Czyżewskiego, jak i polski przekład Pietscha.

⁸ Д. Чижевський, *Філософія Г.С. Сковороди*, Варшава 1934.

⁹ М. Лесів, *Мова Григорія Сковороди*, [w:] *Українська літературна мова XVII-XVIII століть. Зібрані праці*, ред. В. Пилипович, Перемишль 2016, s. 145-166.

¹⁰ J. Ulwański, *Filozofja G.S. Skoworody*, „Kwartalnik Filozoficzny” R. 8, 1930, s. 194-244.

¹¹ Ich treść oraz główne wnioski zostały szeroko omówione w monografii.

w antologii, które bez ich zgody nie mogłyby się ukazać. Wyrazy wdzięczności składam także spadkobiercom praw autorskich do prac profesora Ryszarda Łuźnego, profesorów Wołodymyra Szynkaruka i Iwana Iwanio, doktora Jarosława Ulwańskiego oraz Czesława Jastrzębca-Kozłowskiego. Szczere podziękowania składam także panu Ihorowi Romanko z Lwowskiej Narodowej Akademii Sztuk Pięknych za umożliwienie wykorzystania na okładce książki pracy pt. *Skowroda*, która stanowi niewątpliwą ozdobę prezentowanej monografii.

Szczególnie dziękuję mojemu tacie, Włodzimierzowi Pilipowiczowi, za nieocenione wsparcie na każdym etapie powstawania tej książki.

ROZDZIAŁ 1

SYNTEZY HISTORYCZNOLITERACKIE KOŃCA XIX – PIERWSZEJ POŁOWY XX W.

1.1. Adam Honory Kirkor – *O literaturze pobratymczych narodów słowiańskich*

Adam Honory Kirkor – pierwszy polski uczyony, który zwrócił uwagę na postać Hryhorija Skoworody, reprezentuje pokolenie romantyków skupionych na gromadzeniu i publikowaniu słowiańskich starożytności. W kontekście badania dziejów literatury ukraińskiej oraz białoruskiej dorobek Kirkora został zapomniany. W literaturze ukrajoznawczej próżno szukać wzmianek o nim czy też odwołań do jego prac i już chociażby z tego powodu warto przypomnieć jego biografię twórczą. Według Michała Brensztejna¹ ród Kirkorów reprezentował zubożałą polską szlachtę zamieszkującą gubernię mohylewską. Początkowo urodzonemu prawdopodobnie w 1817/1819 r. Adamowi przypisywano przynależność do rodu duchownego unickiego; Brensztejn sprostował jednak tę hipotezę na podstawie aktualnego stanu wiedzy, twierdząc, że Kirkor pochodził ze szlacheckiego tatarskiego rodu, a ochrzczony został w Kościele Rzymskokatolickim. W cytowanych przez niego aktach osobowych Kirkora nie zachowały się jednak dokumenty, które by to poświadczały².

Kirkor rozpoczął swoją działalność od publikowania tekstów publicystycznych na temat polskiego życia teatralnego Wilna ocenianych przez krytyków jako przykłady grafomanii „bez trwałej wartości”. Od 1850 r. redagował roczniki *Памятная книжка Виленской губернии*, w których umieszczał informacje dotyczące geografii, statystyki, krajoznawstwa ziemi wileńskiej. Z czasem publikował na jej łamach prace o charakterze historycznym, m.in. kronikę ziemi wileńskiej od początków do XIX w., która zawierała informacje o biskupach obydwu obrządków. Stopniowo rozszerzył krąg swoich zainteresowań o ludoznawstwo. W 1854 r. został powołany na członka

¹ M. Brensztejn, *Adam-Honory Kirkor wydawca, redaktor i właściciel drukarni w Wilnie od roku 1834 do 1867*, Wilno 1930, Wydawnictwa Towarzystwa Pomocy Naukowej im. E. i E. Wróblewskich w Wilnie.

² Sam Brensztejn w przypisie 4 na s. 8 podaje informacje o pochodzeniu rodu Kirkorów, które łączą jego genezę z wyznaniem „grecko-wschodnim”. Wspomina też o prawosławnej linii tego rodu w XIX w. O tym, że pochodzenie Kirkora nie zostało jednoznacznie ustalone, przekonuje wzmianka, w której autor nie był pewien imion rodziców Kirkora, nie mając najpewniej dostępu do aktu chrztu, który takie imiona zawierał. Zob. *ibidem*, s. 7-13.

Tymczasowej Komisji Archeologicznej w Wilnie oraz Komitetu Statystycznego, a dwa lata później opublikował przewodnik *Przechadzki po Wilnie i jego okolicach*³.

Z powodu wydania *Albumu* „Na pamiątkę pobytu najjaśniejszego cesarza Aleksandra II w Wilnie 6 i 7 września 1858 r.” Kirkor popadł w konflikt z polską emigracją. Z powodu reakcji na politykę carską, uległość i konformizm Brensztejn określił go mianem „uległego oportunisty” władz carskich, charakteryzującego się wiernopoddaną lojalnością⁴. Pomimo konfliktu Kirkor kontynuował działalność wydawniczą. W 1859 r. założył drukarnię z zamiarem propagowania polskiej literatury; w tym samym roku wziął również w dzierżawę pismo „Kurier Wileński”⁵. Zaostrezenie polityki rosyjskiej wywołane wybuchem powstania styczniowego dotknęło także lojalnego Kirkora, który w 1866 r. został pozbawiony czasopisma, a rok później również drukarni. Swoją działalność starał się kontynuować w Petersburgu, gdzie założył dziennik stołeczny „Новое время”, dobierając na współpracowników byłego redaktora pisma „Вести” N.N. Jumatowa oraz, jak twierdził Brensztejn, znakomitego „rosyjskiego” historyka Mykołę Kostomarowa. Rosyjska nacjonalistyczna prasa przyjęła jednak ten pomysł wrogo, upatrując w nim krzewienie „polskich tendencji”⁶. Pismo przetrwało pod redakcją Kirkora do 1871 r., kiedy to zostało sprzedane. Kirkor, ogłosiwszy upadłość, wyjechał do Krakowa, zaś „Новое время”, zmieniając kolejnych właścicieli, przetrwało do rewolucji jako skrajnie nacjonalistyczne i antypolskie pismo⁷. W interesującym nas kontekście najciekawszy wątek pracy Brensztejna odnosi się do związków Kirkora z ukraińskimi uczonymi i jego zainteresowaniami kulturą ukraińską. W pierwszej kolejności wspomnieć należy niestety nierozwiniętą przez autora wzmiankę dotyczącą współpracy Kirkora z Kostomarowem i jego roli w redakcji pisma „Новое время”. W weryfikacji tej informacji pomocna okazała się *Autobiografia* Kostomarowa⁸, w której nie odnajdujemy niestety żadnej wzmianki na ten temat, a biorąc pod uwagę bardzo szczegółowy opis działalności Kostomarowa w tym okresie w Petersburgu, należy wyciągnąć wniosek, że do współpracy między nim a Kirkorem nie doszło. Kostomarow pozostawił jednak na kartach autobiografii wspomnienia z pobytu w Wilnie z dość szeroką charakterystyką polskich elit intelektualnych tego miasta, w szczególności właśnie Adama Kirkora:

Wydawca „Kuriera Wileńskiego” Kirkor był mężczyzną po 40-ce, dość żwawy i aktywny, który w tym czasie wyróżniał się wielkim polskim patriotyzmem, co jednak nie wiązało się z konsekwentnym stosunkiem do tej kwestii, w związku z tym, że znajdował się w łaskach

³ Była to jedna z popularniejszych prac Kirkora, opublikowana również w języku rosyjskim w 1866 r. pt. *Указатель города Вильны*, w której znalazły się informacje dotyczące prawosławnego dziedzictwa tej ziemi.

⁴ M. Brensztejn, *op. cit.*, s. 54.

⁵ *Ibidem*, s. 29.

⁶ *Ibidem*, s. 68.

⁷ *Ibidem*, s. 69.

⁸ Н. Костомаров, *Автобиография Н.И. Костомарова*, ред. В. Котельников, Москва 1922, s. 341.

M.I. Murawiowa, a po wyjeździe do Petersburga wydawał rosyjską gazetę⁹. Był znawcą lokalnej archeologii i autorem polskojęzycznej pracy „Przewodnik po Wilnie” – rzetelnej oraz interesującej książki, przydatnej dla każdego, kto, przybywszy w te okolice, chciałby się z nimi zapoznać; jednak jego wiedza nie wykraczała poza zagadnienia litewskie¹⁰.

Prócz Kirkora, na kartach autobiografii Kostomarova odnajdziemy charakterystyki innych ważnych przedstawicieli środowiska wileńskiego: Mikołaja Malinowskiego, Antoniego Edwarda Odyńca, Władysława Syrokomli oraz Eustachego hrabiego Tyszkiewicza, którzy, jak zauważył ukraiński historyk, byli skonfliktowani z miejscowym polskim środowiskiem patriotycznym. Odnosząc się do działalności Tyszkiewicza, który w tym okresie kierował muzeum historycznym w Wilnie, Kostomarov podkreślał tendencyjność w działaniu tej instytucji: „W muzeum, przy którym istniał oddział Komisji Archeograficznej, wszystko było nakierowane na to, aby usunąć pamięć o ruskiej dominacji w kraju i wzmocnić powszechne przekonanie, że był on [kraj – D.P.] od zarania dziejów polski i takim powinien pozostać”¹¹. Sam Kostomarov wspominał przy tym, że był przyjmowany w Wilnie bardzo serdecznie, a jego zasługi dla polskiej historiografii oraz obiektywizm naukowy zostały docenione przez członków Komisji Archeograficznej¹².

Zainteresowanie współczesną literaturą ukraińską w ośrodku wileńskim oraz niewątpliwie istotna rola w tym zakresie samego Kirkora jako wydawcy przejawiała się w kilku publikacjach z lat 60. Na pierwszym miejscu należy wymienić przekład poematu *Hajdamacy* Tarasa Szewczenki dokonany przez Leonarda Sowińskiego¹³, z dołączonym studium poświęconym twórczości ukraińskiego poety, polemikę Zenona Fisa¹⁴ z Kostomarovem z roku 1860 czy wydanie zbioru *Rusałka* Ołeksy Storożenki.

Swoje zainteresowania słowianoznawcze, które obejmowały tematykę ukraińską i białoruską, Kirkor kontynuował po wyjeździe do Krakowa¹⁵. Tam w latach 70. XIX w. opublikował cykl odczytów poświęconych literaturom słowiańskim¹⁶, prezentowanych w Muzeum Techniczno-Przemysłowym w Krakowie. Prócz literatury ukraińskiej oraz białoruskiej, Kirkor scharakteryzował również literaturę rosyjską, czesko-morawską,

⁹ Mowa o gazecie „Новое время”, z czego wynika, że Kostomarov nie był zaangażowany w wydawanie gazety.

¹⁰ H. Костомаров, *Автобиография...*, s. 341. O ile nie zaznaczono inaczej, tłumaczenie fragmentów pochodzi od autora – D.P.

¹¹ *Ibidem*, s. 342.

¹² *Ibidem*.

¹³ L. Sowiński, *Taras Szewczenko. Studium ... z dołączeniem przekładu „Hajdamaków”*, Wilno 1861, LXIII+127 s. Zbiór ten zawierał również opublikowaną w 1860 r. w „Kurierze Wileńskim” pracę *Studia nad ukraińską literaturą dzisiejszą*.

¹⁴ Z. Fisz, *Odpowiedź panu Kostomarovowi (artykuł Tadeusza Padalicy)*, odbitka z „Kuriera Wileńskiego” 1860, 14 s.

¹⁵ Jak pisał Brensztejn, okres wileński niosący piętno wiernopoddańczej działalności promoskiewskiej został w pełni odkupiony po wyjeździe Kirkora do Krakowa.

¹⁶ A.H. Kirkor, *op. cit.* Jak twierdził sam autor, jego praca miała pionierski charakter w polskich badaniach historyczno-literackich, zob. *ibidem*, s. 214.

STRESZCZENIE

Twórczość literacka i myśl filozoficzna ukraińskiego myśliciela Hryhorija Skoworody (1722-1794) już za jego życia wywoływała żywe zainteresowanie współczesnych. Porównywany do Sokratesa – poświęcił swoją twórczość zagadnieniom etycznym, a jego życie stanowiło odzwierciedlenie nauczania. Szczególną uwagę uczonych przyciągał symboliczny, często hermetyczny, wieloznaczny styl jego dzieł. Można tam odnaleźć liczne reminiscencje biblijne, a także odwołania do antycznej tradycji greckiej i rzymskiej. Religijny charakter myśli Skoworody, z wyraźnymi inklinacjami mistycznymi, znalazł się w orbicie zainteresowań naukowych również w Polsce, do czego w dużej mierze przyczyniło się wielowiekowe współistnienie Polaków i Ukraińców.

Monografia *Skoworodiana polskie* stanowi próbę nakreślenia recepcji twórczości Skoworody w polskiej nauce, zainicjowanej przez Adama Honorego Kirkora w Krakowie w 1874 r. Początkowo to postrzeganie kształtowało się w ramach szerszej zakrojonych prac syntetycznych na temat dziejów literatury ukraińskiej oraz polemiki wokół Unii Brzeskiej. Prócz pracy Kirkora okres ten zaowocował polskojęzycznym opracowaniem wybitnego ukraińskiego uczonego Iwana Franki, porównaniem myśli Skoworody i ukraińskiego prawosławnego polemisty Iwana Wyszeńskiego przeprowadzonym przez Józefa Tretiaka, a w okresie międzywojennym wydaną w Warszawie syntezą historyczno-literacką Bohdana Łepkiego. Właśnie na międzywojnie przypada szczególnie płodny etap w badaniu myśli filozoficznej Skoworody. Iwan Mirczuk w ramach artykułów prezentowanych w „Przeglądzie Filozoficznym” analizował ją w kontekście koncepcji ukraińskiej filozofii narodowej. Jarosław Ulwański w pracy doktorskiej opublikowanej na łamach „Kwartalnika Filozoficznego” scharakteryzował filozofię Skoworody z perspektywy nurtu panteistycznego, dokonując również krytycznego namysłu nad dotychczasowym dorobkiem naukowym w tym zakresie. Centralne miejsce w omawianym dwudziestoleciu zajmuje opublikowana w Warszawie w 1934 r. monografia ukraińskiego uczonego Dmytra Czyżewskiego *Філософія Г.С. Сковороди*. Choć zarówno przynależność narodowa autora, jak i język pracy nie dają podstaw do zaliczenia jej do polskiego dyskursu naukowego, to miejsce i okoliczności jej wydania w ramach działalności Ukraińskiego Instytutu Naukowego w Warszawie oraz przyjęta w niej perspektywa badawcza, która na dziesięciolecia zdefiniowała światowe badania w tym zakresie, domagają się przedstawienia jej założeń i głównych wniosków. Ten okres zamyka obszerny artykuł Czesława Jastrzębca-Kozłowskiego. Autor analizuje w nim myśl Skoworody w świetle mesjanistycznej tradycji Józefa Hoene-Wrońskiego.

Przemiany polityczne w Polsce po II wojnie światowej, w tym zmiana granic i fala emigracji politycznej spowodowała zerwanie przedwojennych tradycji ukraińskich i konieczność dostosowania prowadzonych badań do politycznych uwarunkowań państwa komunistycznego. Pomimo ograniczeń polscy slawiści podejmowali

trud prowadzenia badań skoworodoznawczych, szczególnie w ośrodku krakowskim, później także warszawskim i lubelskim. Szczególne zasługi posiada Ryszard Łużny, którego prace na temat Skoworody jako twórcy religijnego ukazywały się od lat 70. aż do końca jego pracy naukowej. W tym samym okresie Wiesław Witkowski podjął temat charakteru języka dzieł filozofa i sformułował wniosek o konsekwentnym i świadomym wykorzystywaniu przez Skoworodę rosyjskiego języka literackiego. Polemiczny z ustaleniami krakowskiego historyka języka artykuł przedstawił lubelski slawista Michał Łesiów. Pozostawał on na stanowisku, że był to przykład ówczesnego ukraińskiego języka literackiego.

Upadek komunizmu w Polsce i uwolnienie nauki od ograniczeń ideologicznych przyczyniły się do wzbogacenia polskiego dorobku skoworodoznawczego. Na lata 90. przypada szereg prac, które można określić jako kontynuację wcześniejszych tradycji. Na pierwszym miejscu należy wymienić przedstawiciela ośrodka krakowskiego Włodzimierza Mokrego, który konsekwentnie analizował myśl Skoworody w nurcie filozofii chrześcijańskiej. Mistyczną dominantą filozofii Skoworody dostrzegali niemiecki badacz Roland Pietsch (jego artykuł ukazał się w polskim tłumaczeniu), ks. Jarosław Moskałyk czy s. Teresa Obolevitch. Ta ostatnia analizowała myśl Skoworody w kontekście zachodniochrześcijańskiej tradycji mistycznej Hildegardy z Bingen. Zapoczątkowane wtedy badania charakteryzowały się nowym dla polskiego skoworodoznawstwa podejściem metodologicznym, czego doskonałym przykładem są prace Ireny Betko, Tatiany Studentowej czy Pavla Snopkova. Odwołują się one m.in. do teorii C.G. Junga. Z kolei praca mojego autorstwa – jako pierwsza powojenna monografia poświęcona twórczości Skoworody – oparta została na założeniach Czyżewskiego, wpisując się w kontekst badań nad myślą mistyczną ukraińskiego filozofa oraz jej teologicznymi, patrystycznymi źródłami. W dogłębnej analizie Michała Handzla i zaproponowanej przez niego tezie o panenteistycznym charakterze myśli Skoworody kontynuacji doczekała się także koncepcja filozofii panteistycznej ukraińskiego myśliciela obecna w pracy Ulwańskiego.

Istotnym dopełnieniem monografii są dwa dodatki: wybór tekstów skoworodoznawczych, które ukazały się w języku polskim, oraz pełna bibliografia prac wydanych w Polsce, co może się przyczynić do wzbogacenia polskiego dorobku naukowego w tym zakresie.

Słowa kluczowe: Hryhorij Skoworoda, filozofia ukraińska, literaturoznawstwo, nauka polska

SUMMARY

Polish Skovorodians

The reception of the philosophical thought and literary works of Hryhorij Skovoroda in Poland

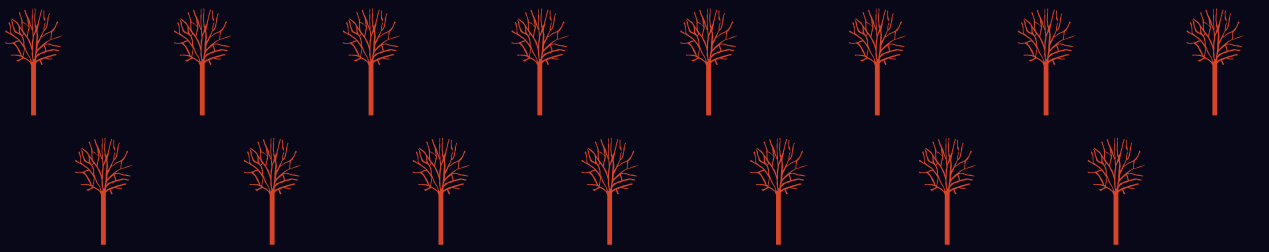
The literary work and philosophical thought of the Ukrainian thinker Hryhorij Skovoroda (1722-1794) aroused keen interest in his contemporaries already during his lifetime. Compared to Socrates, he devoted his work to ethical issues, and his life was a reflection of teaching. Particular attention of scholars was attracted by the symbolic, often hermetic, ambiguous style of his works. You can find there numerous biblical reminiscences, and references to the ancient Greek and Roman tradition. The religious character of Skovoroda's thought with clear mystical inclinations found itself in the sphere of scientific interest also in Poland, which was largely due to the centuries-long coexistence of Poles and Ukrainians within the Commonwealth. Skovorodian's monograph in Polish is an attempt to outline the reception of Skovoroda's work in Polish science initiated by Adam Honory Kirkor in Krakow in 1874. Initially, it was shaped as part of broader synthetic works on the history of Ukrainian literature and polemics around the Union of Brest. Apart from Kirkor's work, this period resulted in a Polish-language study by the outstanding Ukrainian scholar Ivan Franko, a comparison of the thoughts of Skovoroda and the Ukrainian Orthodox polemicist Ivan Wyszeński conducted by Józef Tretiak, and in the interwar period Bohdan Łepki's historical and literary synthesis published in Warsaw. The interwar period is a particularly fertile period in the study of Skovoroda's philosophical thought. Ivan Mirchuk, as part of the articles presented in *Przegląd Filozoficzny*, analyzed Skovoroda's thought in the context of the concept of Ukrainian national philosophy. Jarosław Ulwański, in his doctoral dissertation published in *Kwartalnik Filozoficzny*, characterized Skovoroda's philosophy from the perspective of the pantheistic trend, making a critical reflection on the current scientific achievements in this field. The central place in this period is occupied by the monograph *Філософія Г.С. Сковороди*, published in Warsaw in 1934 by the Ukrainian scholar Dmytro Czyżewski. Although the national affiliation of the author and the language of the work do not give grounds for including it in the Polish scientific discourse, the place and circumstances of its publication as part of the activities of the Ukrainian Scientific Institute in Warsaw and the research perspective adopted in it, which for decades defined global research in this field, demands presentation of its assumptions and main conclusions. This period ends with an extensive article by Czesław Jastrzębiec-Kozłowski analyzing Skovoroda's thought in the light of the messianic tradition of Józef Hoene-Wroński.

Political changes in Poland after World War II, including the change of borders and a wave of political emigration, resulted in a break with the pre-war traditions of Ukrainian studies and the need to adapt the conducted research to the political conditions of the authoritarian communist state. Despite the limitations, Polish Slavic scholars undertook the effort of conducting scientific research, especially in the Kraków center, and later also in Warsaw and Lublin. Ryszard Łużny has special merits, whose works on Skovoroda as a religious author have been published since the 1970s and continued until the end of his scientific work. In the same period, Wiesław Witkowski addressed the nature of the language of Skovoroda's works, formulating a conclusion about the consistent and conscious use of the Russian literary language by the thinker, while an article polemical with the findings of the Krakow historian of language was presented by Michał Łesiów, a Slavist from Lublin, who maintained the position that it was an example of the Ukrainian language of the time.

The fall of communism in Poland and the liberation of science from ideological constraints contributed to the enrichment of Polish scientific achievements. In the 1990s there are a number of works that can be described as a continuation of earlier traditions. In the first place we should mention Włodzimierz Mokry, a representative of the Kraków center who consistently analyzed Skovoroda's thought in the current of Christian philosophy. The mystical dominant of Skovoroda's philosophy was noticed by the German researcher Roland Pietsch, whose article was published in Polish translation, Jarosław Moskałyk, and Teresa Obolevitch, who analyzed Skovoroda's thought in the context of the Western Christian mystical tradition of Hildegard of Bingen. The research initiated at that time was characterized by a methodological approach that was new to Polish literature studies of Skovoroda's works, which is perfectly exemplified by the works of Irena Betko, Tatiana Studentowa and Pavel Snopkov, referring to e.g. to the theory of C.G. Jung. In turn, my work, as the first post-war monograph devoted to Skovoroda's work, was based on Czyżewski's assumptions, fitting into the context of research on the Ukrainian philosopher's mystical thought and its theological, patristic sources. The concept of Skovoroda's pantheistic philosophy present in Ulwański's work, in the in-depth analysis of Michał Handzel and his thesis on the panentheistic nature of Skovoroda's thought, was also continued.

An important supplement to the monograph are two appendices – a selection of reference works published in Polish and a full bibliography of works published in Poland, which may contribute to the enrichment of Polish scientific achievements in this field.

Keywords: Hryhorij Skovoroda, Ukrainian philosophy, literary studies, Polish science

Hryhorij Skoworoda (1722-1794) – ukraiński wędrowny filozof, myśliciel i poeta, „ukraiński Sokrates”, już za życia wywoływał żywe zainteresowanie. Jego dzieła poetyckie i filozoficzne, charakteryzujące się bogatą symboliką, licznymi odwołaniami do filozofii antycznej oraz Biblii, nieprzerwanie budzą ciekawość uczonych. Przypadająca w tym roku 300. rocznica urodzin filozofa stała się inspiracją do podsumowania polskiego dorobku skoworodoznawczego, na który składają się syntezy historycznoliterackie, prace językoznawcze, filozoficzne, artykuły popularyzatorskie oraz tłumaczenia.

Integralną część monografii stanowią dwa ważne dodatki – pierwszy w formie antologii prezentuje polskojęzyczne teksty poświęcone twórczości Skoworody, które ułożono w porządku chronologicznym, co pozwoli prześledzić ewolucję refleksji naukowej. Do antologii włączono zarówno krótkie wzmianki z syntetycznych opracowań dziejów literatury ukraińskiej, artykuły stale obecne w obiegu naukowym, jak i teksty niesłusznie zapomniane, szczególnie z dziedziny historii filozofii ukraińskiej. Są to np. prace Iwana Mirczuka i obszerny monograficzny artykuł Jarosława Ulwańskiego, do tej pory nienotowany w literaturze przedmiotu.

Całości dopełnia bibliografia prac skoworodoznawczych, rejestrująca wszystkie znane pozycje poświęcone twórczości Skoworody, które ukazały się w Polsce, co nie tylko dla polskich uczonych może stanowić punkt wyjścia do inicjowania nowych badań w tym zakresie.

